

NOTKI RECENZYJNE

Kustosz i samotnik. Tom poświęcony pamięci Romana Aftanazego, pod red. Adolfa Juzwenki, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2016, Ossowczoraj i Dziś, ss. 268, il., ISBN 978-83-65588-06-7.

Rok 2017 to rok jubileuszowy – 200-lecie obchodził Zakład Narodowy im. Ossolińskich, jedna z najbardziej zasłużonych dla kultury polskiej instytucji. Z tej okazji Ossolineum postanowiło przypomnieć Romana Aftanazego, ważną dla tego ośrodka postać.

R. Aftanazy urodził się w 1914 r. na ziemi stanisławowskiej (w II RP województwo stanisławowskie, dziś obwód lwowski na Ukrainie). W Stryju uczęszczał do I Gimnazjum Klasycznego, a następnie w 1934 r. podjął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W 1944 r. związał się z Biblioteką ZNiO, w której pracował do 1981 r., kiedy to przeszedł na emeryturę. Poza działalnością bibliotekarską żywo interesował się również dworami ziemiańskimi. Pasja ta przerodziła się w pogłębione studia nad rezydencjami na Kresach – i to w granicach przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Aftanazy w monumentalnym, 11-tomowym dziele *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* udokumentował świat kultury ziemiańskiej, historię pałaców i dworów, które po II wojnie światowej pozostały poza granicami Polski¹.

Kustosz i samotnik nie jest typową biografią. Publikacja składa się z czterech części. Pierwsza to napisany przez Macieja Matwijówa szkic biograficzny. Drugą stanowią wybrane listy z lat 1965-1967 i 1993-1996 (opracowane przez M. Matwijówa) i niepublikowany wcześniej dziennik R. Aftanazego, który powstawał we Lwowie w okresie od grudnia 1943 do kwietnia 1944 r. (opracowany przez Agnieszkę Knychalską-Jaskulską). Notatki te koncentrują się przede wszystkim wokół dopiero co zakończonej wojny, a także bieżącej sytuacji we Lwowie. Trzecia część to wspomnienia i relacje przyjaciół oraz współpracowników Aftanazego. O ossolińczyku pisze m.in. Jan Kolasa – młodszy kolega pracujący z nim w Bibliotece ZNiO w latach 1949-1956. Ewa Biegun (z domu Świerzawska) opowiada zaś o swoim ojcu chrzestnym. Również Teresa Wawrzyniakowa, która przez 17 lat mieszkała z kustoszem „w dużym ponemieckim mieszkaniu ze wspólną kuchnią i łazienką” (s. 199), dzieli się z czytelnikami opowieścią o jego życiu. Dla odmiany w części czwartej historycy sztuki (m.in. Jan K. Ostrowski, Stanisław Mosakowski) komentują działalność Aftanazego na niwie opracowania dziejów polskich dworów i pałaców.

¹ T. Epsztejn, *Nieznanne fakty z biografii Romana Aftanazego (1914-2004)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, t. 50, z. 2, s. 105-118.

Zebrany w książce materiał pokazuje R. Aftanazego jako człowieka o wielkiej pasji, oddanego swojej pracy, zasadniczego i skrupulatnego, uznanego przez swoich przełożonych za dobrego organizatora². Prywatnie kustosz był samotnikiem, choć widoczne było jego przywiązanie do pewnych osób. Miało ono:

swoje źródło w bardzo silnym poczuciu wspólnoty «duchowej» z pracownikami wywodzącymi się z lwowskiego Ossolineum, czy też w ogóle ze Lwowa, i reprezentującymi uznawane przez Aftanazego wartości i zasady oraz przedwojenne manieri³.

Zgromadzone w publikacji wspomnienia pokazują też, że całe życie tęsknił za miastem „zawsze wiernym Rzeczypospolitej”⁴.

Książka *Kustosz i samotnik* to interesująca publikacja. Stanowi bowiem wielowymiarowy opis niezwykle człowieka – bibliotekarza, historyka, miłośnika i badacza dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej. Całość wydawnictwa wykonana została z najwyższą starannością – na pochwałę zasługuje zwłaszcza jego szata edytorska oraz zamieszczone w książce liczne archiwalne fotografie ze zbiorów Ossolineum.

Katarzyna Seroka
Katedra Książki i Historii Mediów
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
kseroka@uw.edu.pl

Książka dawna i jej właściciele = Early printed books and their owners. Zbiór studiów. T. 1-2, pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak i Agnieszki Franczyk-Cegły, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2017, t. 1 ss. 284, t. 2 ss. 318, ISBN 978-83-65588-53-1 t. 1, 978-83-65588-54-8 t. 2, 978-83-65588-52-4 całość.

Książka dawna i jej właściciele to dwa tomy zawierające materiały z konferencji zorganizowanej przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we

² M. Matwijów, *Włodzimierz Roman Aftanazy (1914-2004). Szkic biograficzny*, [w:] tamże, s. 38.

³ Tamże, s. 35.

⁴ Jak można przeczytać w dzienniku: „Gdy wreszcie po długich godzinach oczekiwania oddałem w ręce dwóch sowietek mój rosyjski paszport i książeczkę, a z rąk Żyda, przedstawiciela strony polskiej, otrzymałem dokument stwierdzający moje prawo powrotu do kraju, uczułem się po prostu głupio. W pewnym momencie żal mi się zrobiło oddanych sowieckich papierów, bo wg nich byłem Polakiem, obywatelem Lwowa. Według nowego dokumentu natomiast stawałem się cudzoziemcem we... Lwowie. Jak tragiczne bywają nieraz powikłania losu!”, cyt. za R. Aftanazy, *Pamiętnik lwowski. Wpis z 13 IV 1946*, [w:] tamże, s. 142-143.

współpracy z Konsorcjum Europejskich Bibliotek Naukowych (Consortium of European Research Libraries – CERL) w 2016 r., która była trzecim spotkaniem specjalistów skupionych wokół Grupy Polskich Bibliotek Naukowych Gromadzących Stare Druki¹. Mottem przewodnim konferencji poświęconej problematyce badań proveniencyjnych i rejestracji zabytkowych księgozbiorów były słowa Kazimierza Piekarskiego:

Badania proveniencyjne nie tylko rejestrują fragmenty głośnych ongi księgozbiorów, nie tylko potwierdzają istnienie księżnic, o których albo wiemy skądinąd, lub których istnienia wolno się było domyślać, lecz odkrywają nam długi szereg dużych bibliotek prywatnych, które należały do osób nieznanych lub mało znanych².

Rozważania i postulaty K. Piekarskiego³, twórczo rozwinięte m.in. przez Barbarę Bieńkowską⁴ oraz Marię Sipayłło⁵, która określiła metody i uporządkowała zasady prowadzenia badań proveniencyjnych, były inspiracją dla organizatorów konferencji. Nawiązali oni również do sesji naukowej zorganizowanej w 1974 r. z okazji 500-lecia sztuki drukarskiej w Polsce⁶, lecz wyznaczyli inny zakres tematyczny obrad. Konferencja z 2016 r. przedstawiła stan badań nad właścicielami dawnej książki oraz dorobek studiów nad inkunabułami prowadzonych w ośrodkach akademickich i kościelnych. Pokłosiem sesji jest dwutomowe wydawnictwo składające się z pięciu części, zawierające 39 referatów z 58 wygłoszonych.

W części pierwszej tomu pierwszego zamieszczono osiem artykułów prezentujących zespoły starych druków w bibliotekach uniwersyteckich we Wrocławiu, Warszawie, Krakowie, Poznaniu oraz w ZNiO i BKórn., a także w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie i WiMBP w Bydgoszczy. Drugi blok tematyczny w tomie pierwszym objął osiem tekstów traktujących o badaniach proveniencyjnych i opracowaniu inkunabułów w bazie Material Evidence of Incunabula, BN w Warszawie, Bibliotece Gdańskiej PAN, Książnicy Pomorskiej, w bibliotece kapitulnej w Gnieźnie, w kolekcjach klasztorów paulinów na Jasnej Górze, karmelitów na Piasku w Krakowie oraz w książ-

¹ Sprawozdanie z tej konferencji autorstwa Martyny Osuch znajduje się w t. 10 „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” za 2016 r., s. 417-421.

² K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 381.

³ Tenże, *O zadania i metody badań proveniencyjnych*, Kraków 1929 (odbitka z „Przeglądu Bibliotecznego” 1929, t. 3, nr 3, s. 388-415).

⁴ B. Bieńkowska, *Wstęp*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 5-7.

⁵ M. Sipayłło, *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*, tamże, s. 9-30.

⁶ Zob. *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, pod red. S. Grzeszczuka, A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1975.

nicach litewskich. Tom drugi otwiera część trzecia, na którą składa się dzieść artykułów poświęconych prywatnym kolekcjom historycznym: Świętosława Milczącego z Krakowa, arcybiskupa Jana Łaskiego i jego bratanka Jana Łaskiego młodszego, Nostitzów z Pragi, kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego, bazylianów z prowincji ruskiej, Potockich z Tulczyzna, Oppersdorffów z Głogówka, kolekcjonerów wrocławskich z Johannem Ephraimem Scheiblem, Johanna Fidalkego z Gdańska oraz posesorów i czytelników XIX-wiecznych ksiązek z dziedziny fizyki. Czwarty blok tematyczny stanowi sześć tekstów poświęconych historycznym i współczesnym księgozbiorom bibliotek kościelnych i klasztornych: bonifratrów z Krakowa, Zgromadzenia Księży Misjonarzy z Krakowa, augustianów w Książu Wielkim, księgozbiorowi supraskiemu, Kapituły Kieleckiej oraz podominikańskim starym drukom przechowywanym we Włocławku i w Sieradzu.

Kolejna część wydawnictwa to trzy teksty dotyczące polskich księgozbiorów historycznych znajdujących się za granicą – w szwedzkiej Uppsali i w Rosji. W ostatnim bloku tematycznym zebrano *miscellanea*, na które składają się cztery artykuły poświęcone: prezentacji proweniencyjnej bazy stworzonej przez biblioteki francuskie, wynikom badań dotyczących starych druków wydanych w Lublinie, staropolskim ekslibrisom oraz starym drukiem z oferty poznańskiego antykwariusza Mariana Swinarskiego.

Publikację otwiera wstęp autorstwa Doroty Sidorowicz-Mulak, a kończy indeks właścicieli.

Agnieszka Chamera-Nowak
Katedra Książki i Historii Mediów
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
achamera@uw.edu.pl

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich – przeszłość i terażniejszość 1917-2017, red. Jadwiga Konieczna, Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2017, ss. 451 [1], il., ISBN 9788364203831.

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich – przeszłość i terażniejszość 1917-2017 to wydawnictwo przygotowane z okazji jubileuszu 100. rocznicy powstania SBP, które wypełnia lukę w opracowaniu całościowego ujęcia jego dziejów. Publikację przygotował zespół pod redakcją Jadwigi Koniecznej w składzie: Andrzej Mężyński, Magdalena Rzadkowolska, Zbigniew Gruszka i Magdalena Kwiatkowska.

Poszczególne rozdziały opisujące w kontekście historycznym cele, strukturę i funkcjonowanie organizacji, jej działalność wydawniczą, edukacyjną, na rzecz środowiska, powiązania (i zależności, zwłaszcza polityczne po 1945 r.)

z innymi organizacjami i instytucjami oraz działalność na arenie międzynarodowej, powstały na podstawie analizy źródeł drukowanych, przede wszystkim periodyków SBP – „Przegląd Biblioteczny”, „Bibliotekarz”, „Poradnik Bibliotekarza”, „Biuletyn Informacyjny Zarządu Głównego SBP” – oraz archiwaliów. Monografia składa się z trzech części głównych, obejmujących odmienne pod względem politycznym, społecznym i kulturowym okresy: 1917-1945, 1945-1989 i 1990-2017. W obrębie poszczególnych części zastosowano podział na rozdziały i podrozdziały omawiające poszczególne formy aktywności Stowarzyszenia. Takie rozwiązanie pozwala na ukazanie ciągłości realizowanych celów i zadań organizacji, jak i dokonującą się z biegiem lat i ze zmianą uwarunkowań działalności ich ewolucję. Część pierwsza składa się z pięciu rozdziałów traktujących o genezie powstania Związku Bibliotekarzy Polskich, jego strukturze, liderach, działalności wydawniczej, edukacyjnej, aktywności na arenie międzynarodowej oraz funkcjonowaniu Związku podczas II wojny światowej. Osiem rozdziałów części drugiej, która dotyczy dziejów Stowarzyszenia w okresie PRL, omawia kolejno: wpływ uwarunkowań społeczno-politycznych na jego działalność; udział w kształtowaniu polityki bibliotecznej; udział w procesach kształcenia i doskonalenia bibliotekarzy; jednostki struktury wewnętrznej i ich działalność; zjazdy bibliotekarzy i konferencje Zarządu Głównego; działalność wydawniczą; udział w pracach międzynarodowych organizacji bibliotekarskich, a także organizację i działalność jednostek terenowych (okręgi, oddziały, koła SBP). Ten ostatni rozdział drugiej części jest szczególnie cenny, bo w okresie PRL to bibliotekarze placówek publicznych stanowili 75-80% wszystkich członków Stowarzyszenia. Warto, by w kolejnych opracowaniach udało się odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu owe „masy członkowskie” z jednostek terenowych wpływały na prestiż zawodu, na postrzeganie bibliotekarstwa w społeczeństwie? Część trzecia omawia działalność SBP po 1989 r. Składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy ukazuje wpływ transformacji ustrojowej na funkcjonowanie Stowarzyszenia i zmiany w samej organizacji. Kolejne dotyczą: udziału SBP w kształtowaniu polityki bibliotecznej, różnorodnych form działań o charakterze edukacyjnym, prac na rzecz promocji książki i bibliotek oraz integracji środowiska, działalności wydawniczej, aktywności jednostek struktury wewnętrznej, udziału w pracach organizacji międzynarodowych, przyznanych Stowarzyszeniu nagród i odznaczeń resortowych, głównych założeń strategii SBP na lata 2010-2021 oraz działalności ogniw terenowych.

Tekst główny monografii dopełniają krótkie biogramy wszystkich przewodniczących Stowarzyszenia, indeks nazwisk oraz fotografie umieszczone na końcu każdej części.

Monografia nie jest wyczerpująca, co przyznaje we wstępie J. Konieczna. Dla pełnego obrazu działalności SBP potrzebna byłaby m.in. poszerzona

kwerenda w zasobach archiwalnych dotyczących okresu PRL. Publikacja ta jest dopełnieniem wcześniejszych wydawnictw jubileuszowych z okazji 50-lecia oraz 85-lecia Stowarzyszenia i zapewne z okazji kolejnych rocznic przygotowane zostaną następne, które będą jeszcze dokładniej wypełniały luki w historii polskiego bibliotekarstwa.

Agnieszka Chamera-Nowak
Katedra Książki i Historii Mediów
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
achamera@uw.edu.pl

Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowany profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin, pod red. Iwony Imańskiej i Arkadiusza Wagnera, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016, ss. 391 [1], ISBN 978-83-231-3589-0.

Współpracownicy profesora Janusza Tondela, wieloletniego kierownika Zakładu, Katedry a następnie Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK, przygotowali z okazji jubileuszu 70-lecia jego urodzin i 40-lecia pracy naukowej specjalny dedykowany Jubilatowi tom studiów. J. Tondel to wybitny znawca książki dawnej, szczególnie dziejów pruskich bibliotek prywatnych i instytucjonalnych doby odrodzenia. Owocem tych zainteresowań jest kilkadziesiąt książek i artykułów opublikowanych w Polsce i za granicą. Do najważniejszych publikacji Profesora zaliczyć należy także dwie z ostatnich lat pracy na Uniwersytecie, czyli *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie* (Toruń 2007) oraz *Między książką a sztuką. Eugeniusza Przybyła, toruńskiego bibliofila i malarza pasje i rozczarowania* (Toruń 2014). Bibliografia prac Jubilata z lat 1972-2016 poprzedza osiemnaście artykułów zebranych w tomie. Zapewne nie bez powodu rozpoczyna je tekst znanego typografa Andrzeja Tomaszewskiego, który był autorem i wykonawcą wielokrotnie nagradzanego projektu graficznego wspomnianych *Inkunabułów...* J. Tondel słynie bowiem z wyczulenia na punkcie estetyki druku. Następne artykuły również związane są z jego pasjami i zainteresowaniami. Ich autorami są kolejno: Barbara Bieńkowska (*Polonika w bibliotekach obcych. Potrzeby i możliwości badawcze*), Hanna Łaskarzewska (*Józef Grycz wobec problemów integralności i prawa własności księgozbiorów. Elementy strategii*), Marta Czyżak (*Rękopisy duchownych Prus Krzyżackich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. «Expositio totius psalterii» Honoriusza Augustodunensis z biblioteki Andrzeja Falkenau, scholastyka kapituły pomrzańskiej*), Janusz Małek (*Koledzy Kopernika w latach jego studiów na*

Uniwersytecie Krakowskim), Leonard Ogierman (*Drukarze i nakładcy weneckich inkunabułów w kolekcji Biblioteki Jasnogórskiej w Częstochowie*), Maria Juda (*Starodruki z biblioteki oo. reformatów w Warszawie, przechowywane w bibliotece księży marianów w Lublinie*), Wanda A. Ciszevska (*Sygnety drukarskie – subiektywny przegląd materiałów dostępnych w sieci*), Krzysztof Nierzwicki (*Warszawski egzemplarz «De humani corporis fabrica» Andreasa Vesaliusa (Bazylea 1555) ze zbiorów Biblioteki Narodowej. Przyczynek do dziejów recepcji anatomii wesaliańskiej w Polsce*), Ewa Chlebus (*Dwie oprawy Tomasza Krügera z księgozbioru elbląskiego patrycjusza Andrzeja Morenberga*), Arkadiusz Wagner (*Wolumin z polskim superekslibrisem królewskim? O jednym z dzieł rzymskiego introligatora XVI wieku w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej*), Zoja Jaroszewicz-Piersławcew (*Wprowadzenie do badań opraw druków cyrylickich w zbiorach polskich*), Andrzej Mycio (*Toruńskie egzemplarze «Kroniki Prus» Heinricha von Reden*), Iwona Imańska (*Kilka nowych ustaleń o aukcjach książek w dawnym Królewcu Pruskim w XVIII wieku*), Edward Różycki (*Z dziejów prywatnych księgozbiorów Polaków w Petersburgu w XIX wieku*), Elżbieta Pokorzyńska (*Introligatorzy toruńscy w XIX i pierwszej połowie XX wieku*), Jacek Gzella (*Spór o naprawę Rzeczypospolitej. Proces Władysława Studnickiego o zniesławienie Stefana Starzyńskiego w 1937 roku*), Joanna Hładoń-Wiącek (*«Ondraszek» Gustawa Morcinka w drzeworytach toruńskiego plastyka Zygryfda Gardzielewskiego. Przyczynek do badań nad polską ilustracją książkową w połowie XX wieku*).

Agnieszka Chamera-Nowak
Katedra Książki i Historii Mediów
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
achamera@uw.edu.pl

Piotr Dobrowolski, *Działalność edukacyjno-wychowawcza polskich bibliotek wojskowych w II Rzeczypospolitej*, przedmowa Jan Tarczyński, Warszawa: Centralna Biblioteka Wojskowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, 2017, ss. [2] 205, il., ISBN 978-83-63050-51-1.

Publikacja Piotra Dobrowolskiego, kierownika Działu Bibliografii Wojskowej CBW, powstała na bazie jego dysertacji doktorskiej („Biblioteki wojskowe w procesie wychowania i edukacji żołnierzy Wojska Polskiego w latach 1918-1939”) obronionej w Akademii Obrony Narodowej w 2016 r. Przedstawia historię i specyfikę działalności bibliotek wojskowych w okresie międzywojennym oraz wpływ innych instytucji na ich funkcjonowanie. Obok niedawno opublikowanych prac Beaty Kozaczyńskiej jest kolejną,

współczesną propozycją całościowego ujęcia jednej z ważnych dziedzin aktywności placówek tego typu¹.

Dla zrozumienia działalności edukacyjno-wychowawczej nie tylko bibliotek, ale ogólniej wojska, w latach 1918-1939 bardzo istotne jest uświadomienie sobie, że był to okres, w którym jeszcze mieszały się różne postawy i poziomy świadomości obywatelskiej i patriotycznej, co było konsekwencją tego, że żołnierze wywodzili się z terenów byłych zaborów. Podstawą pracy oświatowej miały być książki i prasa, jako najbardziej dostępne, właśnie dzięki sieci bibliotek, w tym żołnierskich i wojskowych. W owym czasie, jak pisze Autor, wszystkie „organizacje o charakterze wojskowym stawiały sobie za cel wzmocnienie w młodzieży (przyszłych obrońcach ojczyzny) zasad moralno-religijnych, miłości do ojczyzny i narodu oraz utożsamiania się z własnym państwem”. Stąd brała się m.in. popularność Związku Strzeleckiego i modelu wychowania narodowego promowanego przez stowarzyszenia tego typu.

Jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości, przy Legionach Polskich powołano w 1917 r. referat do spraw oświatowych, którego zadaniem było m.in. tworzenie bibliotek i czytelni. Przy oddziałach funkcjonowały legionowe biblioteki stałe i ruchome. Bibliotekę miał również I Korpus Polski w Rosji (1917-1918), którego dowództwo doceniając pracę kulturalno-oświatową na rzecz żołnierzy wyodrębniło specjalny Wydział Kulturalno-Oświatowy, nadając mu funkcję koordynatora wszelkich działań w tym zakresie. Także w obozach jenieckich, we Włoszech, Francji i Niemczech żołnierze polscy mogli korzystać z literatury wzmacniającej ich morale i budującej więź z ojczyzną.

Powołany w kraju w 1917 r. Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy², podlegający ministrowi spraw wojskowych, miał wydawać książki, kształtować dobór lektur do bibliotek, organizować kursy biblioteczne i przygotować strukturę sieci bibliotek wojskowych. Jednym z jego wydziałów (czwartym), aż do 1927 r., była CBW z powinnością wyboru lektur jako narzędzi wychowawczo-propagandowych. Pełniła równocześnie funkcję placówki naukowej, biblioteki centralnej i okręgowej, obarczonej konkretnymi zada-

¹ Zob. m.in. B. Kozaczyńska, *Reorganizacja bibliotek w Wojsku Polskim (9 XII 1936 - 31 III 1938)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2016, t. 47, s. 77-90; też, *Centralistyczna organizacja sieci bibliotek w Wojsku Polskim (1919-1936)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2014, t. 46, s. 127-149; też, *Organizacja i działalność bibliotek wojskowych Dowództw Okręgów Korpusów w latach 1921-1926*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego” 2010, nr 3(32), s. 38-57. Z wcześniejszych opracowań, wydanych po 1989 r., można wymienić np.: K. Piwowska, *Zarys historii Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Kwartalnik Bellona” 2009, wydanie specjalne pt. *90 lat Centralnej Biblioteki Wojskowej*, s. 9-36; J.K. Sługocki, *Biblioteki Polskiej Marynarki Wojennej w latach 1918-1939*, Gdynia 2006.

² Przekształcony w 1934 r. w Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy (z rozszerzeniem działalności na biblioteki cywilne), pod tą nazwą działał do 1939 r.

niami dotyczącymi tworzenia, kontrolowania i koordynowania fachowych struktur sieci bibliotek wojskowych, w tym okręgowych, pułkowych i garnizonowych. Wszystkie te placówki miały obowiązek przesyłania odpisów inwentarzy do CBW, stąd istnieje możliwość odwoływania się do konkretnych danych zamieszczanych w zestawieniach statystycznych publikowanych w „Komunikatach Bibliograficznych CBW”.

Dystrybucją i kolportażem specjalistycznych dokumentów, prasy i książek o tematyce wojskowej zajmowała się również Główna Księgarnia Wojskowa (1918)³, mająca do dyspozycji m.in. maszyny drukarskie⁴. W kwietniu 1934 r. została podporządkowana Wojskowemu Instytutowi Naukowo-Oświatowemu. To wzmocniło wpływ instytucji państwowych na dobór lektur w bibliotekach, nie tylko zresztą wojskowych. Te ostatnie miały obowiązek zaopatrywania się w księgarniach wojskowych. GKW publikowała własne katalogi wydawnicze, czasopisma i literaturę wojskową oraz m.in. druki biblioteczne. P. Dobrowolski podkreśla fakt, że poza ZSRR, była to wówczas jedyna państwowa księgarnia wojskowa na świecie.

Biblioteki żołnierskie (oddziałowe, garnizonowe, wartownicze) przeznaczone przede wszystkim do obsługi samokształcenia żołnierzy miały zadania *stricte* edukacyjne oraz wychowawcze i popularyzatorskie. Często były to biblioteki ruchome; pierwsze z nich tworzone w celu walki z analfabetyzmem. Pracowały w oparciu o *Instrukcję o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku* (1931)⁵, zakładającą *a priori* wychowanie patriotyczne żołnierzy i propagowanie wśród nich czytelnictwa oświatowego. Biblioteki wojskowe mając ambitne cele dotarcia do jak największej liczby czytelników i wzbogacania propozycji lekturowych dla podnoszących swoje kwalifikacje oficerów współpracowały z bibliotekami cywilnymi.

W załącznikach do głównego tekstu Autor zamieścił: regulaminy bibliotek wojskowych; protokół rewizyjny przykładowej biblioteki żołnierskiej oraz sprawozdanie z działalności bibliotecznej na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu Nr I za lata 1932-1933 zawierające: liczbę bibliotek i czytelników, wielkość księgozbioru, liczbę przeczytanych dzieł i wielkość zakupu (pozycji do zbiorów). Porównując te zestawienia można prześledzić ruch księgozbioru DOK Nr I i aktywność czytelników.

W omawianej publikacji przy opisanym schematycznym wręcz uzupełnianiu księgozbiorów zabrakło, moim zdaniem, przykładowego zestawienia

³ Rozkaz Ministra Spraw Wojskowych z 18 V 1920 r. regulował sposób zaopatrywania bibliotek w wydawnictwa jawne i niejawnie Główniej Księgarni Wojskowej.

⁴ Przejęte po Militärbuchhandlung.

⁵ Zob. też S. Sosabowski, *Wychowanie żołnierza - obywatela : podręcznik dla dowódców pododdziałów uzgodniony z «Instrukcją o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku»*, Warszawa 1931.

tytułów przeznaczonych dla każdego z typów bibliotek wojskowych oraz ustosunkowania się przez Autora, choćby sygmalnie, do problemu opracowania zbiorów i bardzo istotnego i pominiętego w całości zagadnienia cenzury. Niemniej jednak należy podkreślić, że rozprawa P. Dobrowolskiego syntetyzuje ważny aspekt historii działalności międzywojennych bibliotek wojskowych na tle dziejów II RP.

Elżbieta Maruszak
Biblioteka Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
e.szklarska-maruszak@uw.edu.pl

Каталог видань кирилівського друку в установах Волині (1600-1825 pp.), 2-ге видання, упорядн. Сергій Наумович Крейнін, Адміністрація державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку, Луцьк: Видавництво Терези, 2015, сс. 356, ISBN 978-617-7216-07-9.

Jest to druga edycja katalogu, prezentująca 403 stare druki cyrylickie z obwodu wołyńskiego znajdujące się w zbiorach: Wołyńskiego Muzeum Regionalnego (Волинський краєзнавчий музей), Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego (Державний архів Волинської області), Wołyńskiej Ortodoksyjnej Akademii Teologicznej (Волинська православна державна духовна академія), Rezerwatu Historyczno-Kulturowego w Łucku (Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьк), Lubomskiego Muzeum Regionalnego (Любомський обласний краєзнавчий музей), Muzeum Krajoznawczego w Maniewiczach (Маневицький національний історичний музей), Włodzimiersko-Wołyńskiego Muzeum Historycznego (Володимир-Волинський історичний музей), Muzeum Historycznego w Torczynie (Торчинський народний історичний музей імені Григорія Гуртового) oraz Towarzystwa Naukowego im. Metropolity Polikarpa (*Наукове товариство ім. митрополита Полікарпа*).

W pierwszym wydaniu katalogu, które ukazało się w 2001 r., opisano 193 druki. Czternaście lat później, w wyniku zintensyfikowanych prac rejestracyjnych związanych z opracowaniem darów dla wyżej wymienionych instytucji przekazanych przez wołyńskiego mecenasa kultury, arcybiskupa rówieńskiego i ostrońskiego Warfołomieja (Варфоломій) oraz metropolitę wołyńskiego i łuckiego Nifonta (Ніфонт), kolekcja druków cyrylickich na Wołyniu znacznie powiększyła się i stąd pomysł na przygotowanie nowego, wzbogaconego zestawienia. Arcybiskup Warfołomiej ofiarował osobisty zbiór, który składał się z 270 publikacji, w tym

132 starych druków, zaś metropolita Nifont przekazał 35 egzemplarzy, w tym 15 starych druków.

Katalog został pięknie wydany, zwłaszcza część ilustracyjna jest bardzo efektowna. Publikację uzupełniają wykazy: edycji, drukarni według miejscowości, tytułów druków, autorów dzieł, nazwisk osób pojawiających się na marginaliach, spis wykorzystanej literatury, skrótów oraz ilustracji.

Obok prawosławnych oficyn drukarskich zlokalizowanych m.in. w Kijowie, Poczajowie, Supraślu czy Ostrogu, które podobnie jak oficyna Mamoniczów w Wilnie tłoczyły też druki (np. urzędowe) w języku polskim, również większe drukarnie polskie – nie tylko we wschodnich miastach Rzeczypospolitej, zwłaszcza po reformie cyrylicy¹ miały czcionki do druku grażdanki. W katalogu wymienione zostały m.in.: drukarnia Michała Śloski² we Lwowie (1638-1668) – 10 druków i oficyna Piotra Dufoura w Warszawie (1775-1795) – jeden druk.

W część ilustracyjną omawianego katalogu wpleciony został tekst autorstwa Sergieja Krejнина (Сергій Крейнін), który opisał zabytki z Muzeum Książki w Łucku (Музей книги в Луцькому замку³). Poszczególne egzemplarze druków oraz oficyny, w których się ukazały dokumentują periodyzację dziejów typografii na Ukrainie.

Niestety, publikacja została wydana wyłącznie w języku ukraińskim, co ogranicza odbiór jej tekstu. W opracowaniach naukowych, m.in. opisujących cenne obiekty przechowywane w różnych zbiorach na świecie przyjęto, że wstępy do nich czy chociażby streszczenia, omówienia publikowane są również w językach kongresowych, dla umożliwienia orientacji w zasadach doboru i metodzie opisu danej kolekcji. Jest to norma, której warto przestrzegać, by informacja o prezentowanych zbiorach dotarła do wszystkich zainteresowanych środowisk.

Elżbieta Maruszak

Biblioteka Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
e.szklarska-maruszak@uw.edu.pl

¹ „Reforma alfabetu, stworzenie alfabetu państwowego [...] w opozycji do pisma cerkiewnego odzwierciedlało podział tekstów drukowanych na dwie grupy: świeckie i religijne. [...] Ukaz [cara Piotra Wielkiego z 29 I 1710 r.] był końcową formą rozporządzenia Piotra z 1 stycznia 1708 r.”, cyt. za M. Abassy, *Kultura wobec postępu i modernizacji. Rosja i Iran w perspektywie porównawczej*, Kraków 2013, s. 130.

² M. Juda, *Uprzywilejowane drukarnie we Lwowie doby staropolskiej*, „Folia Bibliologica” 2013-2014, t. 55-56, s. 15.

³ Zob. *Музей книги*, [online] <http://v.lutsk.ua/catalog/kulture/museum/muzej-knigi.html> [dostęp 10.03.2018].

Рукописи. Редкие издания. Архивы : из фондов Отдела редких книг и рукописей. Сборник 10, ред. Елена Владиславовна Зименко, Ирина Леонидовна Великодная, Александр Львович Лифшиц; Научная библиотека Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, Москва: Новый Хронограф, 2017, сс. 367, ISBN 978-5-94881-371-4.

Dział Książek Rzadkich i Rękopisów (Отдел редких книг и рукописей) Biblioteki Naukowej Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. M. Łomonosowa (założona w 1755 r.; Научная библиотека имени М.В. Ломоносова – НБ МГУ) został wyodrębniony w jej strukturze w 1946 r. Obecnie jego zbiory liczą ponad 500 tysięcy jednostek¹. Są to rękopisy i archiwalia pochodzące z VIII-XXI w., inkunabuły, rzadkie druki rosyjskie, słowiańskie i europejskie, bogate zbiory graficzne – ryciny, plakaty i ekslibrisy, 49 wydzielonych kolekcji, w tym wybitnych uczonych i znanych postaci historycznych.

Dział publikuje wydawnictwa zawierające materiały przygotowane przez swoich pracowników oraz wykładowców Uniwersytetu. Są to katalogi, monografie i artykuły dotyczące m.in. poszczególnych druków czy rękopisów z jego zbiorów. Od 1973 ukazuje się seria, od 1997 r. pod nazwą: Rękopisy. Rzadkie wydania. Archiwa (Рукописи. Редкие издания. Архивы). Jej kolejne tomy prezentują artykuły na temat najcenniejszych obiektów. Obecny (dziesiąty) jest piątym, który ukazał się pod tą nazwą serii. Do tomu został dodany alfabetyczny wykaz artykułów i materiałów, które ukazały się wcześniej, także indeks osób oraz nazw geograficznych, których dotyczyły publikacje, wykaz skrótów i afiliacje autorów tekstów w obecnym tomie.

Artykuły z omawianego zbioru tekstów dotyczą zróżnicowanej tematyki. Aleksander Lvovicz Lifszyc (Александр Львович Лифшиц) i Tatiana Vadimovna Shuvalova (Татьяна Вадимовна Шувалова) przedstawili codzienność Uniwersytetu Moskiewskiego na początku XX w. na podstawie dokumentów archiwalnych Działu. Anna Alekseevna Masterkova (Анна Алексеевна Мастеркова) i Aleksey Viktorovich Masterkov (Алексей Викторович Мастерков) przygotowali tekst o dziennikach artylerzysty Reinharda Porty z okresu I wojny światowej. Podobnie, bazując na archiwaliach, Sofia Efimovna Matlina (Софья Ефимовна Матлина) napisała o kartotece dokumentacyjnej założonej i prowadzonej przez kilkadziesiąt lat przez Wiktora Wasiliewicza Sorokina (Виктор Васильевич Сорокин), głównego bibliografa Biblioteki Naukowej. Kartoteka stanowi przebogate źródło informacji, również ikonograficznej, o Moskwie i jej mieszkańcach.

¹ Zob. *Редкие книги и рукописи*, [online] <http://nbmgu.ru/about/ork/> [odczyt 11.03.2018].

W tomie wyróżnia się artykuł Natalii Adolfovny Kobjak (Наталья Адольфовна Кобяк) o rękopisach Monasteru św. Józefa Wołokołamskiego (Иосифо-Волоцкий монастырь) znajdujących się w zbiorach Biblioteki Naukowej, analizujący i ostatecznie dementujący legendę, jaka narosła wokół tego fragmentu spuścizny piśmienniczej klasztoru.

W tomie są także dwa teksty Anny Igorevny Markovej (Анна Игоревна Маркова) dotyczące Biblioteki Cesarskiej Moskiewskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej. Traktują o jej początkach, rozwoju, a następnie włączeniu zbiorów do Biblioteki Naukowej oraz szczegółowo o jej rękopisach (opisy 12 manuskryptów z XVIII w.). Oba teksty opracowane zostały na podstawie samej kolekcji oraz jej dokumentacji, w tym rękopiśmiennych katalogów.

W kolejnym artykule Piotr Vladimirovich Kuzniecov (Петр Владимирович Кузнецов) opisał egzemplarz pierwszej niemieckiej encyklopedii medycznej – *Hortus sanitatis* Johanna Wonnecke von Kaub (von Cube). Jest to wydanie z 1485 r., wytłoczone w Moguncji u Petera Schöffera. Inkunabuł ma marginalia w języku niemieckim i na jednej z pierwszych kart zapis proveniencyjny z XVII w.: „Sum ex libris Georgii Aichholtz...”

Maria Pavlovna Sandomirska (Мария Павловна Сандомирская) dosyć wnikliwie zajęła się konwencją nagłówków pojawiających się w europejskich drukach XVI-XVIII w. Przeanalizowała ich elementy typograficzne, takie jak wielkość czcionki, położenie nagłówka, wszystkie elementy graficzne w różnych wydaniach tego samego tekstu.

Elena Vladislavovna Zimenko (Елена Владиславовна Зименко) wprowadziła czytelnika tomu w świat rysunków z kolekcji Filippa Filippowicza Vigela (Филипп Филиппович Вигель, 1786-1856) znajdujących się w Bibliotece Naukowej. Autorka skupiła uwagę na pięciu portretach: pierwszy to podobizna francuskiego oficera w służbie rosyjskiej Ange`a Hyacinthe`a Maxence barona de Damas (Анж-Иасинт-Максанс де Дама, Дамас, 1785-1862), wykonana przez znakomitego rysownika i portrecistę rosyjskiego Oresta Adamowicza Kiprenskiego (Орест Адамович Кипренский, 1782-1836); drugi, to grawiura jedynego znanego wizerunku młodego autora bajek, poety Iwana Andriejewicza Kryłowa (Иван Андреевич Крылов, 1769-1844) wykonana przez nieznanego twórcę między 1810 a 1820 r.; trzeci – portret prawdopodobnie grafa Piotra Wasiliewicza Zawadowskiego (Петр Васильевич Завадовски, 1739-1812), ministra Oświecenia Publicznego Rosji, miniatura jest datowana na lata 90. XVIII w.; dwa pozostałe portrety przedstawiają władców Saksonii z końca XVII w.

W ostatnim artykule zbioru Jekaterina Ivanovna Morozova (Екатерина Ивановна Морозова) i Polina Vladimirovna Fedianina (Полина Владимировна Федянина) na przykładzie działań podejmowanych w Dzia-

le Książek Rzadkich i Rękopisów opisały problemy konserwacji inkunabułów, grafiki i archiwaliów.

Bogactwo zasobów Biblioteki Naukowej moskiewskiej uczelni sprawia, że każdy ze wspomnianych wyżej tekstów poszerza naszą wiedzę o jej kolekcjach (m.in. druków, archiwaliów i ikonografii) oraz o pojedynczych, rzadkich zabytkach kultury zachodnioeuropejskiej i rosyjskiej. Warto zaznaczyć również, iż trwają zaawansowane prace nad digitalizacją części jej zbiorów, od 2015 r. przy wsparciu finansowym Ministerstwa Kultury Federacji Rosyjskiej.

Omawiany tom stanowi wartościowe zestawienie oryginalnych tekstów, bogato przy tym udokumentowanych. Dobrze jednak byłoby, gdyby każdy artykuł zawierał streszczenie w języku kongresowym (np. angielskim lub niemieckim), a sam tom – dwujęzyczny wstęp. Z pewnością poszerzyłoby to krąg odbiorców omawianego wydawnictwa, także o czytelników polskich. Zważywszy na bogactwo poloników w zasobach Biblioteki Naukowej², jej zbiory niezwykle nas interesują.

Elżbieta Maruszak

Biblioteka Wydziału Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
e.szklarska-maruszak@uw.edu.pl

² Zob. *Научная библиотека МГУ им. М.В. Ломоносова (Biblioteka Naukowa Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu im. M.W. Lomonosowa)*, poz. 202, [w:] *Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator. 2: Polonika w bibliotekach obcych*, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2016, s. 470-473.